 УЧАСТНИК КОНКУРСА
ПРЕЗИДЕНТСКОГО
ФОНДА КУЛЬТУРНЫХ
ИНИЦИАТИВ

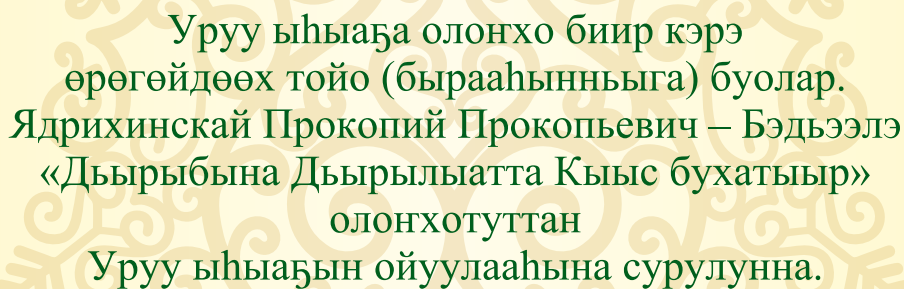
СЭТЭМЬА ЫӢ ОПОНХОТО

Сэтинньи ый олонхотун олуга - Уруу ыһыаҕа.

Уруу ыһыаҕа олонхо биир кэрэ
өрөгөйдөөх тойо (бырааһынньыга) буолар.
Ядрихинская Прокопий Прокопьевич – Бэдьээлэ
«Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр»
олонхотуттан
Уруу ыһыаҕын ойуулааһына сурулунна.

Олонхолорго туойулар айы дьоно дьиз-кэргэни тэринэр иһин, дьиз-кэргэни харыстыыр иһин олоор эбиттэр. Кинилэр олохторун бары өрүтэ бу үс ытык соругу кытта сибээстээх:

1) айы уола (кыыһа даһаны) дьиз-кэргэн тэринэр иһин улаатар,

2) дьиз-кэргэн тэринэр иһин абааһылары кытта охсуһар,

3) дьиз кэргэнигэр суоһуур күүстэри суох онорон баран, дэ ыал буолан дьоллоохтук олоор.

Бу этиллэр түһүмнэри холбоон биһиги анал диэн ааттыыбыт. Олонхо дьонун аналлара, бүгүнгү дьон да аналлара биир киэптээх. Дьиз-кэргэни тэринии, дьоллоох олобу оностуу киһи-аймах бүтгүүнүн уопсай тускула буолар.

Олонхолорго олобу утарар күүстэр бары абааһы уобараһынан бэриллэллэр. Киһи бу олобу утарар куустэри Орто Дойдугтан тэйтэн, олоххо куттал суох буоларын хааччийыахтаах. Онон олонхолорго ойууланар охсуһуу олоххо, айылбаһа буолар күрсүүлэри көрдөрөр.

Бүгүнгү дьон аналларын толорор иһин элбэх ыарахаттары кыайыахтаатар. Бу ыарахаттар элбэх өрүттээхтэр уонна киһи кыаһа төһө улаатар да улаатан иһэллэр. Бу өтгүнэн көрдөххө, олонхолорго кэпсэнэр анал уонна киһи-аймах анала уратыласпаттар.

Дэ, добоор,
Тутум соголоох,
Харыс харылаах,
Дээдэйбит истээх,
Балгараа арсыын сирэйдээх
Ап-Чарапынай,
Муос Ноонобой уол
Толугурдаах торбуйах

Ойоҕоһун унуоҕа үнүүтүн
Өрө тушпутунан,
Таабылаах убаһа
Саннын унуоҕа батыйатын
Таннары далайбыгынан,
Киниэхэ уун-утары
Сүүрэн нооторуйан иһэр эбит.

Ону көрөөт, Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Уолуйа быһыгыттыда
Ол икки ардыгар
Ап-Чарапынай
Муос Ноонобой уол соботохто
Кини иннигэр кэлэн
«Хорус» гынан тура түстэ да,
Хантас гынан,
Хатан-чаҕаан үлгүрдик,
Хаһаангыттан эрэ
Ханыыласпыт курдук,
Хоһоон тыла холбоон,
Тойук туойан,
Этэн эбэлдьитэ турда:

— Чэй, чэйи эрэнчэ,
Орто туруу дойду
Улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит,
Аан дойду аҕата буолбут
Арылы Тойон оҕонньор.
Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Көрдөр харахтарын харата,
Көмөлүйэр сүрэхтэрин чопчута,
Хайҕахтаах хара быардарын
Туулайа туллан,
Кут бэйэлэрэ кубулуйан,

Сүр бэйэлэрэ сүүдүйэн,
Төлкөлөнөн төрөөбүт
Күннэ э тэннээх күөрэгэйдэрэ,
Алтан түөстээх далбардара —
Албаннаах кыыстара,
Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта диэн
Тускуллаах добоочуугум,
Тус бэйэбэр туһаайан,
Тоноҕостоох бэйэкэм тонхойобун!

«Туох суо-бараан соруктанан
Суолбар тоһуйдун?» — диэтэргин,
Эн ДИЭТЭХ КЫЫС ОҕО
Кылаан ньургуннааҕа
Үөлээ дойду үтүөлэрин
Үөлэстэринэн үргүйэн,
Аллараа дьабын адьарайдарын
Аһан иһэннин
Хампы хааман,
Тобу кэһэн,
Үрдүк үтүн, албан аатын
Аартык-аартык бастарыгар
Дагда таба түүтэ буолан
Тарҕаммытын истэммин,
Анаан-минээн аат ааттаан,
Кэргэнни буолан
Кэскил тэриниэхпит диэн,
Доҕордуу буолан
Олох оностуохпут диэн,
Эриэккэс сэгэрбин
Эриэккээн кэтэстим!

— Чэй эрэ, биэбэйиэм,
Дьүһүнэ бүрэ диэннин
Төттөрү этэр буолаайангы,
Тыһа кылгас диэннин
Мыына көрөр буолаайангы!
Сырдык дууһан дьайытынан,
Тэбэр сүрээбин ийиитинэн
Олохтоох тылгын
Онкуллаа дуо, биэбэйиэм! — диир.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта,
Оһоллоох-боһоллоох
Охсуһуум суола
Оһо илик эбит буоллаҕа,
Бу аһар былыт албаһа,
Чиччик былыт дьылбингэ
Ситэн сизэри дьыһийдэҕэ
Садаҕалаһаары саараатаҕа! — дии санаата,
Үөгүлээбитинэн өрүкүйэн тийдэ да,

Ап-Чарапынай,

Муос Нооноҕой уол,
Оройун үүтүн устун
Охсон кууһуннаран эрдэбинэ,
Хайдах гынан аһарбытын
Харахтаамына хаалла:

Хас хардыгытын ахсын

Итиннэ «элэкис»,
Манна «малакыс» гынан,
Куога көтө сырытта;
Ончу обустарбата,
Таба дайбаптата.
Үкэр күөх отгорун
Үлтү үктээтилэр,
Хампа күөх симэхтэрин
Хампы хаамтылар.

Ап-Чарапынай,

Муос Нооноҕой уол обургу
Аһаран биэрэн истэ:
Хара буору
Хайыта дайбагга,
Тон буору
Тоҕута сүргэттэрдэ.

Ол икки ардыгар
Ап-Чарапынай,
Муос Нооноҕой уол
Өрүһүспүт курдук
Үнкүрүс-күөһэлис гынна да,
Тоҕус саһаан холобурдаах
Туруйалаан тийэн,
Доолан бухатыыр буолан,
Тон буору
Тобугун ортотугар диэри
Тобулу нуоралаан,

Дуул булгунных саҕа
Дууллас гынан, тура түстэ.

Онуоха баара дуо, доҕоор,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Дьикти-бааччы дьиибэргээн
Булгу тосту муодарҕаан,
Үнүүлээбинэн-батастаагынан
Өтөрү-батары өрү-һары
Өйдөөн-дьүүллээн көрбүтэ —

Үйэлээх сааһыгар
Үрдүк үскэллээх,
Халын таһаалаах,
Саха киһитин
Саарын бастына
Уураанхай киһитин
Одьунаас улаһана —
Дараҕар саннынан
Халлааны хаххалыах,
Кэтит көхсүнэн
Күнү бүөлүөх,
Киһи киэнэ киргиллээҕэ,
Бухатыыр буулаҕата
Бугдаллан турар эбит.

Ону көрөн туран,

Дьырыбына Дьырылыатта
Кэннинэн чинэрийдэ,
Киис курдук килбэгийдэ,
Буобура курдук нусхайда,
Саарба курдук наскыйда.

— Окко түспүт онһоһуум,
Сиргэ түспүт сэрибиэйим,
Кэскиллээх кэргэним,
Дьоллоох доҕорум! — диэн
Ала Дуурай этэ-тыына турда.

— Этэр тылым эгэлгэтин

Үс эргиридээх
Ньыгыл таас оройгор
Таба түһэрэн,
Истэ сэнээр эрэ, сэгэриэм!

Хайдах маннык эн
Ааһар былыт аатгааға,
Куотар былыт кубулҗата буолан
Үөскээбитин эбитэй диэтэргин,
Сир кулгааға аатырбыт,
Халлаан хараға буолбут
Сээркээн Сэһэн оҕонньор
Кэскиллээх сэһэнинэн,
Дьүрүс халлаан дьүүлээхтэрэ,
Дьулуо халлаан тойотторо
Сул туос
Суруктарыгар суруйаннар,
Арына таас
Аркымаларыгар анһаннар,
Субу көстөр бэйэбин
Ап-Чарапынай Муос Нооноҕой уолга,
Кут гынан кубулутан,
Сүр гынан сүүдүтэн,
Отут сыл устата
Отохтоон баран
Ототом туолан,
Оноруум ситэн —
Орто туруу дойдуга
Олорорго уолдыастым!

Көмүскэллээх санаалаах
Күн улуһугар
Көстөр-биллэр үрдүк соллом,
Аһыныгас санаалаах
Айыы-хаан аймаҕар
Ааттанар албан аатым —
Адаар хара тыаны
Атаҕын анһынан
Аймаан айанныыр
Алып Хандаҕай аттаах
Ала Дуурай диэн буолабын.
Орто туруу дойдуга
Оһол-содуом уурайдын!
Күн сириң үрдүгэр
Кыргыс-иирсээн кыйданнын!
Кэлтэрийбэт кэскили тэңитэн,
Огдолуйбат олоҕу оностуох,
Дьолбутун холбоон,
Тускута тэриниэх! — диэтэ.

Дьырыбына Дьырылыатта,
Сүрэхтиң сөбүлээн,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүс гынна.
Дьулуо манан халлаан
Тус илиң эңийтиттэн,
Эриэхэлээн сии оһорор
Эрдэҕэс улар кыылым
Эрбийэтин түүтүн курдук,
Эбир дьабыл былыт
Эһнигийэ тэһиэң таҕыста,
Эдэр киһи инһики аһың
Силэйэ тэбэр Иибир-сиибир
Итии салгын илдьиттэңнэ,
Сылаас салгын тыһыңанна.

Ити кэһниттэң
Сир симэх иччилэрэ
Синһэ-дьэрэкээн кыргыттар
Сэлэһии тэлээрэн,
От-мас иччилэрэ
Оһуор-бичик уолаттар
Тула хааһа сүүрэннэр,
Тус илиң диэжиттэн
Ала Дуурай бухатыыр
Адаар хара тыаны
Атаҕын анһынан
Аймаан айанныыр
Алып Хандаҕай атын
Өрүкүтэн аҕаллылар.

Дьырыбына Дьырылыатта
Ала Дуурай обургулуун
Аһаллаах аттарың миһнэннэр,
Алаастарың диэки
Алгыстаах суолунаң
Аһанната турдулар.

Тийэң кэлбиттэрэ
Толомон чаҕаан толоон
Томторһолоох дьуодьатыгар
Түөлбэ күөл саҕа
Түһүлгэни төрүттэбиттэр,
Араҕас чэчири аспыттар,

Томторџолоох оһуордаах
Тоџус толуу сэргэни
Тоџуорутан туруорбуттар,
Кэрэниис ойуулаах
Сэтгэ ситгэ сэргэни
Кэккэлэччи аспыттар.

Матааччах иһит бааралаабыт,
Кэриэн ымыһа кэккэлээбит,
Тобук чааскы чуоџуспунт,
Талахтаах далбардаах
Чабычач тангыаласпыт,
Симэхтээх дэлбиргэлээх
Сири иһит сириэдийбит.
Көмүстээх көнгүө иһит
Кычыгыраччы кыстаммыт.
Сөн сүөгэй сөлөгөйдөөх,
Аранас арыы далбардаах,
Саамы кымыс садырыыннаах
Барџа малааһын тардыллыбыт,
Уйгулаах уруу тэриллибит.

Алаас-алаас аайы
Ахталы байтаһыны астаан,
Халын хаһанан
Харчы уурбуттар,
Суон саалынан
Мохсуо охсубуттар,
Ойбон кытаџы олорпунттар,
Чонкур хомуоһу уурбуттар,
Оннук толору уйгулаах,
Байым быйаннаах
Улуу түһүлгэни
Тоџус үйэ тухары
Туругурдан тэрийбиттэр эбит
Аџыс үйэ тухары
Аарыгырдан арыйбыттар эбит.

Түһүлгэ киинигэр
Күүстээхтэр күөн көрүстүлэр,
Күрэс былдыастылар,
Кырындыан манган кырдалга
Кыанар чэгиэн бэйэлээхтэр
Кылайсан кыыраттылар,

Сыпсай чэлгиэн сыһыыларга
Сырсан кынарыстылар,
Баабый күүстээхтэр
Тардыһан мадыктастылар.

Аһанһан манна асахарыда,
Моџус манна уобалаата,
Олонхоһут чулуута
Олонхолоон доллоһутта,
Ырыаһыт дьэллэмэ
Ыллаан дьизэрэһиттэ.
Уйгулаах түһүлгэ
Уџараан көрбөтө,
Барџа малааһын
Баранары билбэтэ...

Ол курдук, кинилэр
Үйэ-саас тухары
Алаһа дьизэни тэринэннэр,
Аал уоту отоннор,
Үс саханы үөскэтэн,
Төрөтөр оџолоро төлкөлөнөн,
Иитэр сүөһүлэрэ күрүөлэнэн,
Ураанхай саханы ууһатан,
Дуулаџа туйгуттар
Орто дойду ньууругар
Олохсуйан үөскэннэр,
Олорбуттара үһү!

Кун аайы этиллэр алгыс:

*Абыс айыым аргыстас,
Сэттэ иэйэхситим энэрдэс.*

Дом.

